

NÉP, SORS, IRODALOM
(In memoriam Czine Mihály)

„Az író egy személyben lehet művész, tudós és politikus, még próféta is. S az írás egyszerre lehet művészet, tudomány és társadalmi tett, s az írásban fogalmazott „szépség-igazság”: örök. Az író a maga testben, lélekben vállalt közösségének legtermészetesebben vállalt kifejezője lehet, a politikának távlatot adhat; meglátásaiból és akaratából történelem lesz.” (Czine Mihály)

Amikor elkezdtem ezt a dolgozatot, még élt. Még küzdött a végzettel. Aztán jött a hír: már nem lehet vele kommunikálni. Pár nap múlva pedig a megfellebbezhetetlen bizonyosság. Így vált e tervem szerinti születésnap-i köszöntés a tényeket a véglegesség erejével rögzítő dokumentummá.

Mert Czine Mihály halálával nemcsak egy nagyformátumú tudós távozott közülünk, nemcsak egy szuverén gondolkodó, kiváló egyetemi oktató, tanárnemzedékek felnevelője, nemcsak a magyarság ügyeinek, kultúrája közvetítésének tántoríthatatlan képviselője, hanem egy olyan jelentős irodalomtörténész, aki egynek és oszthatatlannak vélte a magyar irodalmat, s ebbeli meggyőződését hirdette akkor is, amikor csak a megbélyegzés jutott neki ezért osztályrészül. Hirdette szóban és írásban, itthon és külföldön egyaránt. Mindenütt, ahol értik a magyar szót. Mert-hogy szeretett utazni: feledhetetlen hangú, ízes és ragyogóan tiszta stílusú előadásait-bevezetőit tömegek hallgatták Felvidéktől Amerikáig, Erdélytől Újvidékig. Irodalmunk lobogó szavú „igehirdetőjeként” vallotta Ady igazát: „A magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.”

Istenáldotta tehetség volt. Tízgyermekes juhászcsaládban született 1929. április 5-én, Nyírmeggyesen. Három éves lehetett, amikor Hodászra költöztek. Itt, az akkor alig két és félezer lelket számláló kis faluban kezdett eszmélkedni: itt járt elemi iskolába. Az első osztályban, mint maga mesélte, Liszkay tanító úrtól nemcsak a betűvetést sajátította el, hanem tőle hallott először Nyíró-novellát. A hodászi alma mater másik emlékezetes alakja, Siketh Mihály tanító úr ismerte föl először a diák kiemelkedő képességeit: egy esztendőn át, hetente eljárt a családhoz, hogy rábeszélje az édesapát, Czine Zsigmondot arra: fiát ne juhásznak adja, hanem engedje tanulni. Az Adyval egy esztendőben született, ekkor már idősödő apa végül a nyírbátori polgáriba küldte gyermekét, aki innen a nyíregyházi tanítóképzőbe jelentkezett. Ez az intézmény különös iskolatípus volt: a szegénységből az értelmiségbe vezető utat jelentette. Itt aztán olyan kitűnő tanárok keze alá került, mint Diószegi Balázs, Znojemszki Ferenc, Dohanics János, Bolvári Zoltán, Kiss Lajos, Sárdi Béla. Diószegi Balázs Dosztojevszkijre s az angol irodalomra hívta fel a figyelmét,

Bolvári Zoltán, a Kodály-tanítvány szerettette meg vele mesterének és Bartók Béának a muzsikáját, s hozta közel hozzá a népdal világát.

A legnagyobb hatással azonban Sárdi Béla volt rá. Ő beszélt neki először Adyról, Móriczról, Szabó Dezsőről. Sárdi tanár úr számos Adyról szóló könyvet adott a kezébe. Ő tudatosította benne az Ady-nemzedék jelentőségét; végső soron a népi irodalom iránti elkötelezettsége is részben neki tulajdonítható. Ő tanácsolta azt az ifjúnak, hogy jelentkezzen az Eötvös Kollégiumba.

S innen már egyenes volt az út a szellem magasabb régiói felé. A Kollégium ekkortájt nyílt meg a népi tehetségek számára. Czine Mihály előtt mégsem akadt olyan fiatal, aki ennyire mélyről jött volna. S itt, 1948-ban lett tanára, mestere Király István, akitől ugyan rengeteget tanult, de akinek később kemény vitapartnerre lett mind a népi írók, mind a határainkon túli magyar irodalom megítélésének kérdésében. (Kettejük súrlódástól sem mentes, egymás emberi-tudósi értékeit azonban messzemenőleg tisztelő kapcsolatáról Király maga írt önkínzó-önvallató esszét a hatvanéves Czinét köszöntve 1989 tavaszán.)

A „fényes szellők” szárnyán érkező Czine Mihály végső soron az Eötvös Kollégiumban lett sokoldalú tudóssá. Gyorsan ívelő pályáján remekbe szabott kritikákkal-tanulmányokkal indult: az Adyról, Móriczról, Győry Dezsőről, Veres Péterről, Tamási Áronról szóló munkái alapján huszonöt évesen kapott József Attila-díjat. Bodnár Györggyel, Csoóri Sándorral, Simon Istvánnal közösen szerkesztette az Új Hangot. Alig harminc esztendősen fejezte be, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársaként hatalmas könyvét, a *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig* címűt (megjelent 1960-ban). A több mint hatszáz oldalas kötet alapmű lett, amely a nagymonográfiától elvárható teljességgel tárta fel Móricz pályájának alakulását. Életrajz és műelemzés szerves egységet képezett benne, s miközben élvezetes esszényelven beszélt, minden lapja mögött óriási felhalmozott ismeretanyagot görgetett. (Móricz és a naturalizmus témájának vizsgálatából sarjadt ki az irányzat valós értékeit bemutató, az „izmusok” sorozatban kiadott tanulmány, illetve szövegválogatás, 1967-ben.) A Móricz Zsigmondnak szentelt nagymonográfia második, befejező része nem készült el, viszont 1968-ban napvilágot látott az egész életművet áttekinthető kismonográfiája a Nagy Magyar Írók sorozatban. „Fiatal” alkotóként már olyan eredményeket tudhatott magáénak, amelyek nyomán felismeréseit az irodalomtörténet aligha kerülheti meg. Az útra indító élmények, az olvasmányok, a születő barátságok következményeképpen (s nem utolsó sorban a korszellemnek egy emberibb világot hirdető, az alulrekedtek fölemelkedését sugalló hatása következtében), formálódó pályáján a '60-as, '70-es években sorra születtek a népi írókról, Németh Lászlóról, Veres Péterről, Szabó Pálról, Darvas Józsefről, Tamási Áronról, Nagy Istvánról szóló dolgozatai.

Szeretettel megírt, s a művészi erőt méltató műveiben nemcsak a prózáról, hanem a líráról is mondott máig érvényes megállapításokat: a Nagy Lászlóról, Juhász Ferencről és Simon Istvánról szóló *Három költő útja* (1960) ma is megkerülhetetlen a jelzett életművekkel foglalkozók számára. Baráti megbecsüléssel hajolt

Nagy László költeményein túl Veres Péter és Szabó Pál írásai fölé is: róla írta az Arcok, Vallomások sorozatban 1971-ben publikált kisonográfiját.

A hetvenéves Szabó Pált ünnepeve, 1963-ban, a Kortársban adta közre első köszöntőjét, ebben írta: „Szabó Pálban a létezés örömét tudja felszabadítani az élet minden apró szépsége. Innen fakad — legalábbis részben — áradó lírája, s innen az a törekvése, hogy teljes szövetében, teljes szépségében mutassa meg az életet. Vagyis költőien. Az elesett szegények sorsát — úgy érezte Szabó Pál — többnyire mesterségesen leszűkített, szegényes, naturalista és szociografikus eszközökkel fejezte ki a próza. Maga segítségül hívta a lírát is, s azzal feszíteti a hagyományos ábrázolás kereteit. Az embert érzések, gondolatok, vágyak, szenvedélyek szövevényeként állítja be a tájba, belehallgatózva múltjába és vágyott jövőjébe...” (A „köszöntő” műfaját aztán haláláig szívesen művelte, megszámlálhatatlanul sokszor lépve így olvasói-hallgatói elé. Életművének tekintélyes hányadát képezik az efféle munkák; köztük a születésnapjait laudációk mellett találunk elő- és utószókat, bevezetőket, emlékezéseket s nekrológokat is Dutka Ákosról, Tersánszky Józsi Jenőről, Illyés Gyuláról, Németh Lászlóról, Tamási Áronról, Szabó Pálról, Veres Péterről, Darvas Józsefről, Nagy Lászlóról, Csoóri Sándorról, Kós Károlyról, Áprily Lajosról, Fábry Zoltánról, Szalatnai Rezsőről, Herceg Jánosról, Kacsó Sándorról, Horváth Istvánról, Bözödi Györgyről, Cs. Szabó Lászlóról, Sütő Andrásról. Illyést, Szabó Pált, Csoóri Sándort, Sütő Andrást többször is méltatta: efféle írásai túllépnek a köszöntésen, s az irodalomtörténeti szándékú esszék közé tartoznak.) Czine Mihály ugyanis már a Móricz-könyvben kialakította utánozhatatlan módszerét. Ez — Béládi Miklósnak a Szabó Pál-kötet kapcsán alkalmazott kifejezése —, az „esszével frissített irodalomtörténet”, nemcsak a beavatottakhoz szól. A könyv — mondja Béládi — „elejétől végéig az élőbeszéd benyomását keltő modorban közli mondanivalóját, a legelvontabbat is”. Czine értelmezése szerint az irodalom közösséghez szóló művészet, életérdekű: közvetítése sem lehetséges elvont meta-nyelven. (Eme elméleti megfontoláson túl napsugaras esszényelvének magyarázata az, hogy nem pusztán tudós volt, hanem szépíró is. Úgy vélte, az irodalomról beszélni csak emelkedetten lehet. Az általa olvasott műveket így nem csupán filológiai ténynek tekintette, hanem élő, eleven világnak, amely a kritikus tollán újraéled, s megtelik az értelmező személyiség varázsával. Ehhez persze az kellett, hogy magához közelálló alkotókat válasszon. Olyanokat, akik számára az írás népszolgálat, az irodalom küldetés, a közösség ügyeinek kimondása pedig erkölcs.)

Ez a közösségi magatartás, s ennek a művészetben történő kifejeződése, a nemzeti sorskérdések iránti felelősség érzése vezette el a kisebbségi irodalmak tanulmányozásához. (Már 1964-re megírta a romániai magyar irodalom két világháború közötti történetét; nem jelenhetett meg sokáig, 1967-ben is csak részleteket közölhetett belőle, a betiltással viaskodva. Csak az 1981-es gyűjteményes kötetben hozhatta le gondolatait.) A nemzetiségi irodalomnak vizsgálatát, népszerűsítését, a hazai köztudatba történő beemelését mint feladatot később is magáénak vallotta: felértékelte a csehszlovákiai (1971), a jugoszláviai (1973), s a kárpátaljai irodalom

(1991) történetének főbb csomópontjait. (A témáról született esszéit, recenzióit *Kisebbség és irodalom* címmel a pozsonyi Madách Kiadó gyűjtötte össze 1992-ben.)

Czine Mihály azonban nemcsak lelkének kedves szerzőiről, nemzedéke legnagyobbjairól beszélt szívesen, hanem távlataiban (és mikrofilológiai részleteiben is) ismerte a huszadik század irodalmát: ennek eredménye a Bán Imrével és Barta Jánossal közösen írott, 1976-ban szerb-horvát nyelven kiadott *Istorija Madarska Knjizevnosti*. (Eme összefoglalás fontosabb fejezetei helyet kaptak a jócskán megkésve, a politikai-cenzori éberség következtében érdemtelenül várakoztatott, csaknem ezer oldalas *Nép és irodalom* hasábjain. E két hatalmas kötetet lapozgatva alkothatott fogalmat az olvasó Czine szellemi tájékozódásának főbb állomásairól. A testesebb tanulmányok (*A századelő művészi törekvései, Ady és a kortárs irodalom, A népfrontos Móricz, Krúdy Gyula*, illetve *A romániai magyar irodalom a két világháború között, „Harmadvirágzás”. A csehszlovákiai magyar irodalomról, Vajdasági ég alatt. A jugoszláviai magyar irodalom a két világháború között*) mellett tucatszám szereplő ismertetések, recenziók, emlékezések, köszöntők, az eredetileg a rádió hullámhosszán elhangzott „Könyvről könyvre” rovat darabjai valamennyien egy irányba mutatnak: arról a meggyőződésről beszélnek, hogy az irodalomnak nélkülözhetetlen szerep jut a társadalomban. Megelevenedik bennük a Nagy László-i embereszmény: „*az ember ne adja meg sohase magát. Vigye csak, akár egyedül is, akár térdig hóban, szívéig fagyban is a szívárványt, a hegy magasába*”.

A *Nép és irodalom* a Kádár-korszak kárhozatos Aczél György-i kultúrpolitikája következtében alaposan megkésve kerülhetett csak az olvasók asztalára. (Ez a mesterséges késleltetés végigkísérte Czine Mihályt: a népi írók melletti kiállása, illetve a kisebbségi irodalmak ügyében megfogalmazott művei miatt gáncsolták doktori vitáját, akadémikusi jelölését és később sem lett — igaz, akkor már valószínűleg az irodalomtudományon belül jelentkező, az övéhez képest „modernebb” felfogások egyeduralkodóvá válása következtében — akadémikus).

A *Nép és irodalom* a nyolcvanas évtized elején fontosságának megfelelő kritikai figyelemben részesült. Grezsa Ferenc a Tiszatájban Czine tárgyával történő azonosulásának „már-már szinte vallásszerű erkölcsét” emlegeti, s az esszék kapcsán írja: „A belső felindultság, a lírai ajzottság néha szinte szabadverssé izzik” bennük. Imre László az Alföldben „alapos felkészültségű tudósnak”, „ritka táalentumú, koncepciózus historikusnak” nevezi, akinek „metaforikus, színes, sőt diszkrét módon még zenei hatásokat is felhasználó” esszéstílusban alkotott munkái hozzájárultak az irodalomban is tapasztalható „internacionalista irány visszaszorításához”. Rónay László az ItK-ban méltatja a „művészi tökélyre fejlesztett esszét”, az It-ben pedig Angyalosi Gergely — némi fenntartását is hangoztatva — a kötet legnagyobb erényének „az életszerűséget” tartja, utalva a Czine esetében tapasztalható „esszéírói-publicisztikai-igehirdetői produkció hármasságára”. Simon

Zoltán a Kortársban kiemeli Czine „ifjúkori alapélményét”: azt, hogy „az irodalom mindenekelőtt közügy, s nem a szavak öncélú cifrázása”.

A *Nép és irodalom* imponáló gazdagságban tárja a befogadó elé a három évtizedes pálya keresztmetszetét. Az „egész intellektusával, személyisége teljes mozgósításával írott” esszéiben (Grezsa Ferenc) Czine egy sajátos irodalomtörténeti éthoszt mutat fel: olyan tudóst, aki nemcsak szaktudománya gyér számú képviselője számára ír, hanem az olvasók szélesebb rétegéhez kíván szólni.

A *Nép és irodalom* dolgozatai kiállják az újraolvasás próbáját és egyben biztosítják, hogy szerzőjük értékszemléletét nem homályosította el, ha személyesen is ismerte azt, akiről írt. Látókörének tágasságát jól jellemzi az a tény, hogy — bár „eszmélkedésének kiindulópontja Ady Endre költészete s a század első évtizedének irodalmi megújulása” (Rónay László) — ugyanolyan fölényesen birtokolja a tudást, ha Bródy Sándorról vagy „az írás erkölcsében feddhetetlen” Krúdy Gyula művészetéről vagy netán Kassák Lajosról értekeznek.

Czine Mihály irodalomértelmezői magatartását az az általa régebben kifejtett elv vezérli, amely szerint az irodalmat az élet részeként kell bemutatni, a művet pedig a személyes sors és az adott idő általános érvényű kifejezőjének kell tekinteni. Akkor is így gondolta, amikor pályatársai közül sokan a strukturalizmusra esküdtek, mások meg, később, a posztmodern szövegformálással, az önmagát reflektáló nyelv filozófiai-esztétikai problémáival foglalkoztak. Ő makacsul mondta az igazát. Pályája végén éppoly megszállottsággal, mint indulásakor. Hű maradt magához. Ars poeticája nem változott később sem; Herceg Jánost ünnepeelve írta le, 1989-ben: „... az írást szolgálatnak tekintette. Tudta, vallotta: az írónak a maga népéről kell írnia, s annak az útját keresni”. Czine Mihály is, aki — Dobos Lászlóval szólva az „igazmondó irodalom tornyát választotta egyszer s mindenkorra” — effajta vállaló, küldetéses irodalmár volt. A Móricz s a népi írók munkásságát tanulmányozva magasodott föl benne az „életakarató művészetszemlélet” (Görömbei András). Ezért szólhatott oly meggyőző erővel a *Nép és irodalom* lapjain Illyés Gyuláról és Sarkadi Imréről, Németh Lászlóról és Veres Péterről, Tamási Áronról és Darvas Józsefről, Szabó Pálról és Nagy Lászlóról, Erdei Ferencről és Csoóri Sándorról...

És aztán teltek az esztendők. 1988-ban antológiát jelentetett meg: az általa szerkesztett *Erdélyi csillagokban* Kós Károlytól (*Kiáltó szó*) Farkas Árpádig (*A megmaradás esélyei*) negyvenhat szerző százharmincöt műve kapott helyet. Az olyan kiemelkedő alkotók, mint Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László, Nyíró József, Tamási Áron, Kacsó Sándor, Bartalis János, Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Horváth Imre, Szabédi László, Kis Jenő, Kányádi Sándor, Székely János, Sütő András, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Bálint Tibor, Szilágyi István, Király László, Farkas Árpád versei-novellái mellé fontosnak tartotta beválogatni a gyűjteménybe Bánffy Miklós, Sipos Domokos, Daday Loránd, Olosz Lajos, Szombati-Szabó István, Balázs Ferenc, Szentimrei Jenő, Salamon Ernő, Brassai Viktor, Szabó Gyula, Gellért Sándor, Panek Zoltán egy-két alkotását is. (A kötet

— s ez nagy merészség volt akkoriban — hosszú évtizedek után először mutatott be néhány Végvári-verset, Reményik Sándortól.)

1997-ben Püski Sándor adta ki Czine Mihály utolsó könyvét, *Németh László eklézsiájában* címmel. Tanulságos a kötet recepciója: míg annak idején a *Nép és irodalomról* szinte valamennyi fontosabb folyóirat hozott ismertetést, addig az új könyvről mindössze az 1997. novemberi *Hitel* s az 1998. májusi *Forrás* közölt recenziót. A *Hitel*-ben N. Pál József értő kritikájának elején leszögezi: „A Czine-jelenség olyan »sűrítmény«, személyes létével olyan üzenethordozó faktum, amelynek a stílus, a beszédmód, az értékrend és a makacs etikai tartás nem fölvetett modorossága, hanem egyedül lehetséges (mert a személyiség őrizte történeti tapasztalattal összenőtt) érték-hordozója, közvetítője.” A *Forrás*-ban Görömbei András arról ír, hogy Czine „szemlélete szerint az irodalom közösségi tudat formálásának, a személyiség nevelésének legfontosabb eszköze, a nemzet kötőanyaga, a nemzeti öntudat és önismeret bázisa. Czine Mihály mindig együtt nézi a nemzeti irodalmat és történelmet, az írók és művek szerepét a nemzeti közösség sorsának kimondásában, alakításában. Életelvű irodalomszemlélet az övé. Az életet pedig pótolhatatlan, helyettesíthetetlen értéknek tudja az egyén és a közösség számára egyaránt. Kitiüntetett szempontja az irodalom jelenségeinek, folyamatainak elemzésekor az, hogy miként segíti az irodalom az egyén és közösség boldogulását, a nemzet életének, jelenének és jövőjének a formálását.”

A *Németh László eklézsiájában* akár a *Nép és irodalom* kiegészítő, „harmadik kötete” lehetne. (Aligha véletlen, hogy a mű a *Sors és irodalom* alcímet viseli. Miként Bata Imre az *Élet és Irodalom*-beli nekrológiájában jelezte, a két fejezet immár a halál aspektusából visszapillantva, jelképpessé válik; az életmű két jellegadó törekvését szimbolizálja. Az első rész (*Németh László eklézsiájában*) a hazai, a második (*Ötágú síp — sokágú síp*) a határainkon túli alkotásokról közöl dolgozatokat, összesen harmincötöt. Eme, 1981 és 1994 között született írásokban még egyszer (s immár utoljára) tesz hitet Czine Mihály a küldetéses irodalomeszmény érvényesíthetősége mellett.

Mert a posztmodern horizontból szemlélve Czine menthetetlenül „korszerűtlen” (N. Pál József) irodalomtörténész. Nem hivatkozott Heideggerre, Gadamerre, Foucault-ra, Iserre, Barthes-ra, Genette-re, de Lacanra és Derridára sem, pedig nélkülük manapság jószerivel nem tanácsos megszólalni. Helyettük Kodályról, Móriczról, Németh Lászlóról, Illyésről, Veres Péterről, Csoóri Sándorról, Kós Károlyról, Reményik Sándorról, Áprily Lajosról, Dsida Jenőről, Horváth Istvánról, Bözödi Györgyről, Sütő Andrásról, Farkas Árpádról, Herceg Jánosról, Csépe Imréről, Cs. Szabó Lászlóról írt. Azokról, akik a közösségi tudat erősítését tartották az irodalom legfontosabb feladatának.

Czine Mihály esszéiben ismét szembeötlő a gazdag tárgyismeret, a logikus okfejtés, a homálykerülés, az esetenkénti széles mesélőkedv, az életszerűsége törekvő írói-tudósi magatartás. Megengedte, megengedhette magának azt a luxust, a

szellem ama fényűzését, hogy csak azokról a szerzőkről beszéljen, akikben tulajdon eszméit látta megvalósulni. Ezek közül talán legfontosabb az alkotói szerepértelmezés: e kérdéskörben egyetértőleg idézi Kós Károlyt, aki szerint „*az igaz művésznek ... mindenütt a világon, minden időben és minden körülmények között a sors által rendelt kötelessége (volt, van és lesz), hogy a maga népének és szülőhazájának sorsát vállalja, s élete munkájával szülőhazáját és annak népét megbecsült hagyományainak szellemében, hűségesen szolgálja.*” (Kós Károly példája)

Az Ady-féle „Mit ér az ember, ha magyar?” kérdésre szenvedélyesen választ kereső Czine Mihály könyve korábbi munkáinak ismerői számára nem szolgál alapvető novumokkal. Ugyanúgy hű maradt ars poeticájához: ahhoz az elképzeléshez, amely a magyar irodalmat nemzeti ügynek tekinti. Tiszteletre méltó ez a szívósság, egy olyan irodalmi közegben, ahol egyre kevesebben osztoznak vele ebben a hitében. Érdeklődése sem változott a *Nép és irodalom* óta. Nemcsak értékelési szempontrendszere maradt változatlan, hanem az általa gyakran alkalmazott műfajok is hasonlatosak a korábbiakhoz. A köszöntők, születésnap értékelések, rövid pályavázlatok, emlékezések (A Számadó köszöntése — Illyés Gyula nyolcvanéves, A Számadó távozása, Kós Károly példája, „Tűzlátta phönix madár” — Reményik Sándorról, Humánium és szolgálat — Kacsó Sándor nyolcvanéves, Feltámadó ember — Böződi György hetven éves, Hegyi Endre története, Sütő András ünnepe, Farkas Árpád vállalása, Vajdasági magyar író Magyarországon — Herceg János ünnepe, Cs. Szabó László hűsége) mellett műhelyében azonban keletkeztek nagyformátumú, széles ismeretanyagot közreadó, horizonttágító szándékú tanulmányok is (Protestantizmus és irodalom, Debrecen és századunk irodalma, Kodály és a magyar irodalom, Négy mondatról — bővebben, A Márciusi Front és a népi irodalom, Csoóri Sándor számadása, Magyar irodalom Kárpátalján).

Maga is kálvinista eszményeket vallva hirdette: „A vállalásnak, a magatartásnak lett meghatározója a protestantizmus, illetve a kálvinizmus. Az itt állok másként nem tehetek magatartásnak. A köznépnél is: éltek, ahogy lehetett. Mint Szabó Pál írja: kőnél is keményebbre formálódva. Szembeszállva a törökkel, ha volt a nyílt küzdelemnek reménye, rejtekezve a mocsárban, ha megmaradni csak úgy lehetett. S mihelyt engedte az idő, a történelem: előjöttek a napfényre, kerékre tett templomaikban is énekelve a zsoltárt. S rakták újra, akár sárból is, a hajlékukat.”

A Czine-művek legtöbbjét jellemzi ez az emelkedett hang s a képes beszédre való hajlam; írásainak atmoszféráját az ünnep, a személyes ünneplés tónusa határozza meg. Kodály jelentőségéről értekezve előre bocsátja: az ő „szelíd Krisztus-arcát többnyire csak messziről láttam; kórusok, ünneplő sokaság előtt; mindannyiszor gyermekkorom bibliás képzetét véltem valóságossá elevenedni: Krisztus jár száraz lábbal a háborgó tengeren; szavaival korbácsolva és csendesítve a vizeket”.

Czine Mihály tollán Ady a „20. század hozta létproblémáknak összemberi költőként is kifejezője lett: először küzdött meg a Nincsen, a Semmi szorításával, s magaslott föl költészetében a mégis - és újra hitével a mindig újrakezdő ember”

(„Mit ér az ember, ha magyar?”), Móricz Zsigmond „korának egyik óriása; a költő Ady, a muzsikus Kodály és Bartók mellett tartja számon népünk emlékezete. S nemcsak a magyar irodalomnak volt nagy jelensége; a világirodalomban is érdekes helye lehetne.” (Julián barátként, testvérkereső utakon). Illyés Gyula a „szív-némaságra” születettek számára a „fölérkezett európaiságot”; a „nemzeti léttel összefonódottság emberi és művészi példáját. Az otthontalanként való küzdelem lázát. A hazateremtés igényét. A birtokba vett történelmet. A testvériség szomját. Az anyanyelvi közösség vállalását. A hűség példáját. A társadalmi haladás és művészi modernség összetartozásának igazolását” jelenti (A Számadó köszöntése). Veres Péter „Ritka fényű jelensége irodalmunknak: a szegénység-tengerből, a Gyepsorról indult el, s fehéringesen, csizmásan emelkedett a kelet-közép-európai történelemben” (A Gyepsor körül), Reményik Sándor „reménytelenül is csillagokkal népesítette be az erdélyi éjszakát” (Tűzlátta phönix madár), Sütő András a „magyar írás nagy fejedelme” (Sütő András ünnepe), Herceg János „a magyarság és emberség igaz írója, sorsvállaló ember; mértéke az emberségnek és magyarságnak” (Vajdasági író Magyarországon).

Czine Mihály nyelvét kezdettől fogva jellemezte a metaforikusság. A „közérthető” irodalomtörténet híve volt; esszéiben szépírói tehetsége is megcsillant. Tucat szám idézhetném szemléletesebbnél szemléletesebb kifejezéseit; eme utolsó könyvet tanulmányozva emlékezetes például, amikor azt írja: „Lázás, halálcsipkés látomások gyakorta sötétítik a kisebbségi magyarságról szóló híradásokat” (Sütő András ünnepére); másutt Csoórit jellemzi így: „Mert mosolyában csakugyan madárhad roppent, s ezereztendős esők sétálnak benne. Érzékeny minden jó gondolatra. S szavain szinte csillog a reggeli harmat” (Csoóri Sándor számadása); a vajdasági irodalom sokat próbált szegénylegényéről mondja: „Mikor úgy érezte, hogy magára hagyták, hogy virágtermő szívére mérgezett hordalék került, odakínálta őszlő fejét a csöndnek, a töprengésnek; mit is élt, mit is látott, vajon élete fölér-e egy varjú életével...” (Csépe Imre világa); a „szülőföldje és felnevelő népe sorsának a kiéneklését” vállaló erdélyi alkotót értékelve vallja: „A pusztulással, az iszonyúval szemben — mint nagy költőinknél annyiszor — fölmagasodik az ember. Farkas Árpád nemcsak az omlást, nemcsak a szívárgást érzékelteti. De azt is, hogy az ember a lehetetlen ellenében is felszegi a fejét: újratermeli a reményt, az elszivárgott álmokat. Felénekel még a sírból is. Mégis és újra. Farkas Árpád még a megégetett hitek füstjével is a reményt táplálja. A csodák csodáját, a feltámadást újra, meg újra megjeleníti” (Farkas Árpád vállalása).

A Németh László eklézsiájában tartalmaz két terjedelmesebb esszét, amelyekben pontosan látható, miként fért meg egymás mellett és egymást kiegészítve Czine Mihályban a kutató valamint az író; a *Kép és írás* anekdotázástól sem visszariadva hozza emberközelbe a „festő Nagy Imrét”, a „templomépítés gondját vállaló hazai” szerzők szellemi rokonát, illetve a „röghöz kötöttségben” végtelent érző, a „hamar az idővel dacoló nádtető alá” fáradó, a Sinka István-i, Veres Péter-i

mélységből induló Csépe Imrét, aki a „*régi Bácska felett kószáló dallamokat, ha tördelten is, írásba mentette*” (Csépe Imre világa).

Czine Mihály utolsó könyve, címében is vállaltan idézi Németh Lászlót; a vele való megismerkedés, az olvasói élmény és a személyes találkozások szép emberitudoosi főhajtását három esszé őrzi (A *Tanú, Németh László eklézsiájában, Németh László rendhagyó órája*). A neki szentelt oldalak nemcsak a kivételes szellem előtt tisztelegnek, hanem láttatják a hatvanas évek második felének kulturális viszonyait is, amikor Némethet „írói munkássága negyvenedik évfordulóján az ország helyett egy téesz ünnepelte, a nemzet helyett egy eklézsia”. Czine írása — többek között — fölidézi az 1965. december 11-én Szilason a Mezőföld téeszben megrendezett ünnepet; sorainak erős lobogást ad az izgalom, amely azért fűti, mert korábban személyesen nem ismerte A Tanú íróját. Németh László, az 1966-os keltezésű, az *Utolsó széttekintésben* közölt *Díjak és ünneplések vége* felé mondja, hogy megérkezvén a műsor színhelyére, a dobogón két „óriás” ült: Berki Sándor (a mezőszilasi termelőszövetkezet elnöke) és Czine Mihály. „Az elhelyezés arra vall, hogy ő fogja a méltatást tartani” — állapítja meg Németh, aki már korábban is hallott Czinéről. Tudta, hogy „nemcsak kitűnő író, nagy hatású egyetemi oktató, de a magyar irodalom egy leváltásra, elfeledésre ítélt irányzatának a védője is”.

Czine Mihály a jubileumi estre a következőképpen emlékszik vissza: „A jegyzeteimbe kapaszkodva biztonsággal szóltam, nem kellett óvatosan vitorláznom az igenek és a nemek között. Teljes meggyőződéssel beszélhettem Róla, akár a hívő az Istenéről, hisz én nem láttam ellentétet tragikumot hordozó és »programot szolgáló« művei között, minden műfajban, regényben, drámában is új korszakot nyitónak tudtam, de legnagyobbban, egész irodalmunkban, talán még a század világ-irodalmában is egyedülállóan nagynak tudtam az esszéiben. Kritikusi, írói eszménynek, példának, akit elérni, megközelíteni se lehet már soha. Engem nem zavartak a tévesnek nyilvánított eszméi sem. »Harmadik oldalát« — függetlenül az egyes megfogalmazások értelmezési lehetőségeitől, »áthallhatóságától« — nem harmadik utas, hanem népi úton járó Harmadik Magyarországgént értelmeztem, ahol Németh László első álmaiban, mikor a félfudális, konzervatív világtól, s annak liberális-kapitalista ellenzékétől egyként elfordulva, a többség érdekét vállalva, a népből akarta előhívni, fölnövelni a jövőndő Magyarországot. Nekem ebben a tekintetben a nagy elődök folytatóját jelentette, Ady, Móricz, Bartók, Kodály gondolatainak továbbvivőjét, mindazok örökösét, akiknek álmaiban föltűnt egy művelt, népi Magyarország lehetősége. Úgy tudtam, neki mindenki adósa, aki ma magyarul ír; jelentősége Adyéhoz mérhető. Templomépítő, templomtetőző. Jegyzeteim szerint a következő gondolatokkal fejeztem be köszöntését: »Menet közben tévedhet az ember. Túlmeget rajta az idő is. De hogy tévedett-e, a történelem fogja megmondani. S az is lehet, hogy ő — Németh László — lépett az idő elé”. Tanulságos felvillantani azt is, hogy a jelzett írásban Németh László miképpen emlékezik ugyanerre az eseményre: „*Fura dolog — elmélkedik — mások jelenlétében ilyen dicséretet hallgatni. Mert hisz jól esik, hogyne esne jól, de ugyanakkor száz*

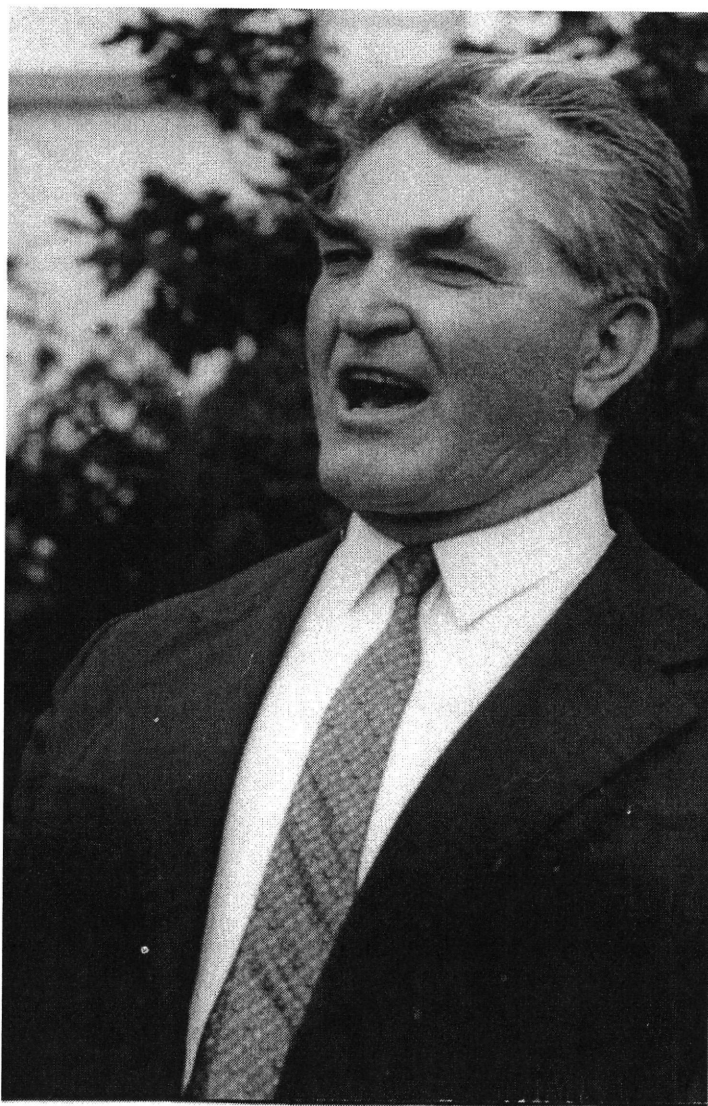
meg száz ember figyel bennünket, hogy a hiúság kéjergése meglátszik-e arcunkon...” Czine „le-lenézett rám az asztalomhoz, a szeméből ömlött a fény és a szeretet. Láttam, hogy csak jegyzet, ami a kezében van, jóízű hanggal szövi a mondatait (nem is való ezt leírni, elmondani is inkább csak a temetésén), de a kulisszák mögött láttam a jövődő vőm a magnó mellett... ezt a beszédet elkérem, hogy nagy kedvetlenségemben leforgassam, nem mintha úgy lenne igaz, ahogy mondja, de hogy egy kitűnő embernek más kitűnő emberek jelenlétében volt képe ezt mondani.”

Talán azért kellett hosszabban idézni a könyv címadó esszejét, hogy láthatóvá váljon a Czine Mihályt befolyásoló magatartás- és művészi hitvallás-modell: a helytállás, a küldetés, a példa-emberség erkölcsse. A küzdelem vállalásának erkölcsse: „a szellem a sorsnak nem adhatja meg magát” hite (Németh László rendhagyó órája).

Tudósi-tudománynepszerüsítői ténykedését mélyen motiválta „az irodalomnak missziósan nagy szerepet” tulajdonító Németh László, akinek a „*nép és irodalom összetartozásában, az író küldetésében szinte romantikusan nagy volt a hite*” (A Tanú).

A hetvenedik születésnapja előtt néhány hónappal elhunyt Czine Mihályt születése, családja, érdeklődése: sorsa predesztinálta arra, hogy azok álljanak hozzá legközelebb, „akik nehéz kezdetek után jutottak előbbre, akik a mélyből törtek a szépség magaslatai felé” (Margócsy József). Nem kérhető rajta számon az, hogy kikről *nem írt*. Az ő rendszere következetes és szuggesztíven képviselt rendszer. Idealista volt? Késő-romantikus utópizmus rabja? Korántsem; a magyar gondolkodás egy sajátos vonulatának, s rajta keresztül a nemzeti sorskérdések vizsgálatának fáradhatatlan írástudója, aki, kétségtelenül, önmagáról is vallott, ha az általa becsült alkotókat méltatta. Töretlenül hitte a Németh László-i eszme igazát: az irodalom lámpás lehet egy nép kezében, amely mellett útját keresheti.

Haláláig hirdette azt a gondolatot, amellyel 1993-ban Szárszón elmondott beszédét zárta: „Szeretnénk hinni, hisszük: a magyarság is magát és a történelmet értő közösségként él majd a jövőben, s a nagyvilágban otthon érezve magát — építi tovább a maga templomát. Hogy mégiscsak lesz Olvasó nép és Éneklő Magyarország”.

Czine Mihály